

Reflektioner kring några teman i Stagnelii diktning

Av Gudrun Selberg, Dalslånged.
Föredraget hölls i Gärdslösa prästgård sommaren 2009.

Copyright: Gudrun Selberg och Sällskapet Erik Johan Stagnelii Vänner
www.stagnelius.se

Reflektioner kring några teman i Stagneliis diktning

Av Gudrun Selberg, Dalslånged. Föredraget hölls i Gärdslösa prästgård sommaren 2009.

Erik Johan Stagnelius skriver själfull poesi. Det är mycket känslor som pendlar mellan lycka och förtvivlan. Ibland kan man se denna pendling i en och samma dikt.

Han brottades mycket med existentiella frågor; med frågor om döden, sin gudsrelation och skuld och nåd. Det är en människa som har kämpat och lidit mycket, och jag tror att det är därför hans öde och diktning fortfarande berör så många idag.

Jag vill citera ett stycke av vad Wilhelm Moberg skrev till sin gode vän, akademiledamoten och Stagneliusforskaren Olle Holmberg, i ett brev den 21 september 1972.

”Men högre än ’Mjältsjukan’ älskar jag Stagnelius dikt ’Till förruttnelsen’. Överhuvud är nog Erik Johan S. skalden framför andra för mig, den störste som skrivit på vårt barbariska språk. Individuell olycka människor emellan kan väl inte jämföras och mätas – men vem var den olyckligaste av alla våra diktare? Almqvist, Stagnelius, Fröding eller Strindberg? Min mening är nämligen denna – ju olyckligare en människa är och ju mer hon har lidit, desto bättre skriver hon! Strindberg påstår att han lidit ’mest av smärtan att inte kunna vara den jag ville”. Men Stagnelius har lidit mest av den för honom oöverkomliga klyftan ”emellan förmågan att begära och tvånget att försaka”. Och vi känner väl alla igen den”.

Jag har läst ett antal dikter utifrån olika aspekter och teman för att ge lite reflektioner kring dessa. Viktigt är att notera att teman ofta går in i varandra och kan vara svåra att särskilja.

DET LYRISK-ROMANTISKA SPRÅKET

går igenom hela hans diktning (utom vissa dikter av Bellmans-karaktär som han skrev i slutet av sitt liv och i dramat/komedin *Torsten Fiskare*). Till och med det tragiska dramat *Riddartornet* har ett oerhört romantiskt och blomstersmyckat språk, trots den kusliga handlingen.

Den vackraste romantiska dikt jag känner är *Endymion*. Den bygger på en grekisk myt om mångudinnan som varje natt sänker sig ned och kysser en herde vid namn Endymion. Dikten skildrar drömmens lycksalighet och det smärtsamma uppvaknandet till verkligheten. Erik Johan Stagnelius levde mycket i denna spänning. Han kände sig lycklig i drömmens värld, och när han diktade.

ENDYMION

Skön, med lågande hy och slutna ögon,
Slumrar herden så ljuft i Månans strålar.
Nattens ångande vindar
Fläkta hans lockiga hår.
Stum, med smäktande blick och våta kinde
Honom Delia ser från eternas höjder;
Nu ur strålände charen
Sväfvar hon darrande ned.
Och af klarare ljus, vid hennes ankomst,
Stråla dalar och berg och myrtenkogor.
Utan förerska spannet
Trafvar i silfrade moln.

Herden sofver i ro: elysiskt glimma
I hans krusiga hår Gudinnans tårar.
På hans blomstrand läppar
Brinner dess himmelska kyss.
Tystna, suckande vind i trädens kronor!
Rosenkransade Brud på saffransbädden
Unna herden att ostörd
Drömma sin himmelska dröm.
När han vaknar en gång, hvad ryslig tomhet
Skall hans lågande själ ej kring sig finna!
Blott i drömmar Olympen
Stiger till dödliga ned.

Dikten *Näcken* kan läsas som en romantisk naturlyrik. Den kan säkert tolkas på olika sätt, men enligt Fredrik Böök i boken ”Skapelsens (Kreaturens) suckan” handlar den om ett förlorat evighetshopp. Dikten förmodas ha skrivits i slutet av Stagnelii liv då det var mycket kaotiskt för honom.

NÄCKEN

Kvällens gullmoln fästet kransa.
Älvorna på ängen dansa,
och den bladbekrönta näcken
gigan rör i silverbäcken.
Liten pilt bland strandens pilar
i violens ånga vilar,
klangen hör från källans vatten,
ropar i den stilla natten:
”Arma gubbe! Varför spela?
Kan det smärtorna fördela?
Fritt du skog och mark må liva,
skall Guds barn dock aldrig bliva!
Paradisets mänskensnätter,
Edens blomsterkrönte slätter,
Ljusets änglar i det höga -
aldrig skådar dem ditt öga.”
Tårar gubbens anlet skölja
ned han dyker i sin bölja.
Gigan tystnar. Aldrig näcken
spelar mer i silverbäcken.

Andra temat är KÄRLEKEN.

Till största delen diktar Erik Johan Stagnelius om obesvarad kärlek. Hans mest kända kärleksdikt är *Amanda*. Här kan man tala om förälskelse i högsta potens. Skalden ser och upplever den älskade överallt. Hon beskrivs som ett gudaväsen. Dikten andas både glädje och sorg; sorg för att den älskade är ouppnåelig.

AMANDA

I blomman, i solen
Amanda jag ser.
Kring jorden, kring polen
hon Strålar, hon ler.
i rosornas anda,
i vårvindens pust,
i druvornas must
jag känner Amanda.
När gullharpan klingar,
när västan sig rör
med susande vingar,
Amanda jag hör.
Allt, ängel, bestrålar
din himlagestalt,
lik skaparnas i allt
din gudom sig målar.

Se! Själarna ila
vid dödsängelns bud,
till gyllene vila
i famnen av Gud.
Se! Floderna hasta
med skummande fart.
I havet de snart
sig danande kasta.
Men aldrig min tränad
till målet skall nå.
Blek, suckande, hänad
jag enslig skall gå,
skall evigt gudinna,
lik stjärnan dig se
högt över mig le
och aldrig dig hinna.

Vem var Amanda? Var hon en idelkvinna som inte fanns i verkligheten eller var hon en verklig person? Därom har de lärde tvistat. Själv tror jag att hon fanns men var starkt idealiserad. Enligt Böök var hon Constance Magnei från Dörby.

Erik Johan Stagnelius var ”kär i kärleken”. I dikten *Älskad till livet* skriver han: ”Är det ljuva att älskad bliva är dock ljuvare att älska”, och i dikten *Kärleken* skriver han ”Blott mig själv jag älskar i Amanda, blott symbolen av mitt forna jag”.

Det finns också ett omoget drag i en del saker som han har skrivit. Dikten *Flickan och näktergalen* slutar så här: ”Jag kan älska. Jag kan sjunga. Fordra icke mer av mig!”. På ett annat ställe i en dikt fasar han för när hans älskade ska förvandlas till en ”femtiårig mö”, med huva och som snäser och ger bannor och läser i postillan.

Erik Johan Stagnelius kom att grubbla mycket över kärlekens natur, mycket på grund av just sin erfarenhet av obesvarad kärlek. Han menade att den jordiska kärleken egentligen syftade fram till den himmelska och himlen eller idéernas värld. Ett par strofer ur den stora metafysiska lärodikten *Kärleken* får illustrera detta: ”Av materiens dunkla irrbloss dårad, locken fladdrande och kinden tårad, Psyche trånsjuk följer Amors spår, anar honom bakom rosenhäcken, hör hans lena röst i silverbäcken, ser hans vink ur aftonrodnans salar – aldrig dock han hjärtans konung när...”. Här skildras den grekiska myten om Amor och Psyche.

Enligt Erik Johan Stagnelius handlar det om själen som söker sin himmelska boning. En strof senare i dikten handlar också om denna himmelslängtan: ”Avhör ej vad böljans nymfer sjunga: se mot himlen där de evigt unga stjärnorna i fackeldansen gå. Över sfärer som i rymden klinga, djärvt till minnets fosterland dig svinga, där idéerna kring gudatronen glänsande i ljusets rustning stå.”

Erik Johan Stagnelius upplevde också en konflikt mellan den jordiska och den himmelska kärleken. Han menade att den jordiska kärleken stod i vägen för den himmelska och var något man måste avstå från. Om Amanda var Constance Magnei kan det ha varit problematiskt för Erik Johan att i drömmen ha henne som sin älskade brud. Hon gifte sig nämligen tidigt med friherre Erik Johan Hammarhjelm.

Konflikten mellan makten att begära och tvånget att försaka finns uttryckt i dikten *Suckarnas myster*. Sista strofen lyder: ”Mänska, vill du livets vishet lära, o, så hör mig! Tvenne lagar styra detta liv. Förmågan att begära är den första. Tvånget att försaka är den andra. Adla du till frihet detta tvång, och, helgad och försonad, över stoftets kretsande planeter, skall du ingå genom ärans portar”. Denna tankegång finns också i dikten *Uppoffringen*.

”Ifrån sina spädaste år röjde han mycket geni, i synnerhet stor fallenhet för poesin. Han hade starkt minne, stor urskiljning och genomträngande omdömeskraft”.

Fadern Magnus Stagnelius

SUCKARNAS MYSTÈR

Suckar, suckar äro elementet,
i vars sköte Demiurgen andas.
Se dig om! Vad gladde dina sinnen?
Kom ditt hjärta fortare att klappa,
och med fröjdens milda rosenskimmer?
flyktigt stänkte dina bleka kinder?
Säg vad var det? Blott en suck av vemod
som ur andelivets källa fluten
vilsefor i tidens labyrinter.
Tvenne lagar styra mänskolivet.
Tvenne krafter välva allt, som födes
under månens vanskelige skiva.
Hör, o mänska! Makten att begära
är den första. T vänget att försaka
är den andra. Skilda åt i himlen,
en och samma äro dessa lagar
i de land där Achamot befaller,
och som evig dubbelhet och enhet
fram i suckarnas mystèr de träda.
Mellan livets sorgesuck och dödens
mänskohjärtat vacklar här på jorden,
och vart enda andedrag förkunnar
dess bestämelse i sinnevärlden.
Ser du havet? Ilande det kommer,
vill med blåa långtansfulla armar
under fästets bröllops-facklor sluta
till sitt bröst den liljekrönta jorden.
Se det kommer. Hur dess hjärta svallar
högt av längtan! Hur dess armar sträva!

Men förgäves. Ingen önskan fylles
under månen. Sjelva månens fullhet
minutlig. Med bedragen väntan
dignar havet och dess stolta böljor
fly tillbaka suckande från stranden.
Hör du vinden? Susande han svävar
mellan lundens höga poppelkronor.
Hör du? växande hans suckar tala,
liksom trånsjukt han en kropp begärde
att med sommarns flora sig förmäla.
Dock re`ntyna rösterna. På lövens
colsharpa klingar svanesången
ständigt mattare och dör omsider.
Vad är våren? Suckar blott från jordens
dunkla barm, som en himlens konung fråga
om ej Edens maj en gång begynner.
Vad är lärkan, morgonstrålens älsklång?
Näktergalen, skuggornas förtrogna?
Suckar blott i växlande gestalter.
Mänska! vill du livets vishet lära,
o, så hör mig! Tvenne lagar styra
detta liv. Förmågan att begära
är den första. T vänget att försaka
är den andra. Adla du till frihet
detta tvång, och helgad och försonad
över stoftets kretsande planeter
skall du ingå genom ärans portar.

"Erik Johan deltog föga i sina jämnårigas lekar och tidsfördriv, han vandrade om sommaren omkring på de av Ölands rika flora smyckade ängarna vid prästgården och anträffades ofta på någon hög sten eller kulle som lämnade utsikten fri över det jämna landskapet och det vida havet, som här icke brytes av skär eller holmar."

Systersonen Johan Magnus Wimmerstedt

"Stagnelius är en genialisk, men besynnerlig, lurvig, burschikos varelse. Varm, men oklar, och allra mest rasande fantastisk, då han bemödar sig att tala kallt förstånd. Till hälsan synes han mig tyvärr redan förstörd och hans diet lär ej vara den bästa"

Erik Gustaf Geijer

Mot slutet av sitt liv fick Erik Johan Stagnelius uppleva besvarad kärlek. Om det har han skrivit i dikten *Julia, vecken i vår lampa*.

TILL JULIA

Julia, vecken i vår lampa / brinner sakta ned!
Månans silverfålar trampa / nattens skumma led.
Tysta stunder vänligt sänka / täcket över oss,
och i fjärran eter blänka / våra bröllopsbloss.

Festligt ljuder herdestunden / Nöjets andedräkt
genombävar poppellunden, / eldar djurens släkt.
Filomelass kyssar löna / hennes brudgums sång.
Skogens turtur för sin sköna / brinner än en gång

Julia, gläds! Vi lyckligt hunnit / önskningsarnes mål.
Dagens sorger ha försvunnit, / fylld är glädjens bål.
I det dunkel som oss höljer / endast stjärnan ler.
Ingen Argusblick förföljer / våra lekar mer.

Kärligt barmens glober svalle / mot sin druckne gäst!
Obetäckta former kalle / mig till nöjets fest!
Känsla sig i känsla spegle, / och i yrans stund
festligt kropparne besegle / själarnes förbund

Snart vi nödgas att försaka / dessa tidsfördriv.
Snart med dagen jag tillbaka / fått mitt tomma liv.
Att en brudnatt blott det vore, / Julia, i din famn!
Nöjd till Orkus då jag fore / utan glans och namn.

Enligt Böök handlar den här dikten om en verklig person, Jenny Hellenstjerna från Kalmar. Enligt honom gillade Stagnelius föräldrar inte förbindelsen. Man kan fråga sig varför. Skulle inte en adelsdam ha dugt? Kanske var det ålderskillnaden som inte ansågs passande. Jenny var nämligen elva år äldre än Erik Johan. Tonen i dikten *Julia* skiljer sig väsentligt från den i *Amanda*. Istället för "*en trånad som aldrig målet skall nå*" talas om att "*vi äntligt hunnit önskningsarnes mål*". Den här dikten tror jag också handlar om ett dödsmedvetande. Det är inte bara vecken som brinner ned utan också skaldens levnadsljus.

Temat SMÄRTA OCH ENSAMHET finns i många dikter.

I dikten *Grymt verklighetens hårda band mig trycka* kan man se en pendling från tomhet och sorg till tröst och till och med lycka. Skalden beskriver sig som en vandrare i en öken om natten. All förväntad glädje har rasat ihop som ett korthus. Allt han kan göra är att beväpna sig med tålmod. Men så kommer en vändning. Erik Johan Stagnelius beskriver det som ett besök av en ängel. Han får tröst från himlen. Det här påminner mig om vissa psaltarpsalmer, där psalmisten först beskriver nöd och ångest och sedan frid och glädje i Gud, till exempel Psaltaren 30:12 "*Då förvandlade du min klagan i fröjdesång (dans). Du tog av mig sorgens dräkt och klädde mig i glädje*".

GRYMT MIG VERKLIGHETENS HÅRA BAND MIG TRYCKA

Grymt verklighetens hårda band mig trycka,
av törnet blott en efterskörd jag samlar
på glädjens fält, och lik ett korthus ramlar
var väntad jordisk fröjd, var dröm av lycka.

Allena stödd vid tålamodets krycka,
jag i en vild, en nattfull öken famlar,
och i mitt spår den tunga kedjan skramlar,
vars länkar döden blott kan sönderrycka.

Dock tröstar mig den himlaburna sången.
Från himlens borg en rosenkransad ängel,
i gyllne flykt han sig till jorden svingar.

Milt han mig vidrör med sin liljestängel.
Strax falla kopparkedjorna av fången,
och vingen höjs, och silverrösten klingar.

En annan dikt där han värtaligt beskriver sin smärta är *Till natten*. Natten ger en viss lisa och tröst. Natten är också som en tröstande mor.

Ytterligare en dikt som uttrycker en oerhörd smärta är *Till förruttnelsen*. Man skulle också kunna sätta rubriken "Kärleken och döden" över denna dikt. Det är makabra bilder som möter oss; graven är en brudsäng. "*I maskar lös tanken och känslorna opp, i aska mitt brinnande hjärta*". I avsaknad av kärleken blir dödens Erik Johans efterlängtrade brud.

TILL FÖRRUTTNELSEN

Förruttnelse, hasta, o älskade Brud, / att bädda vårt ensliga läger!
Förskjuten av världen, förskjuten av Gud, / blott dig till förhoppning jag äger.
Fort, smycka vår kammar — På svartklädda bären / den suckande älskarn din boning
skall nå.
Fort, tillred vår brudsäng — med nejlikor våren / skall henne besä

Slut ömt i ditt sköte min smäktande kropp! / Förkväv i ditt famntag min smärta
I maskar Lös tanken och känslorna opp, / i aska mitt brinnande hjärta.

Rik är Du, o Flicka! — i hemgift du giver / den stora, den grönskande jorden åt mig.
Jag plågas häruppe, men lycklig jag bliver / därnere hos dig

Till vällustens ljuva, förtrollande kvalm / oss svartklädda brudsvenner följa.
Vår bröllopssång ringes av klockornas malm / och gröna gardiner oss dölja.
När stormarne ute på världshavet råda, / när fasor den blodade jorden bebo,
när fejderna rasa, vi slumra dock båda / i gyllene ro.

Här har vi redan tangerat ämnet döden som sysselsatte skalden mycket. Hon Erik Johan finns ingen enhetlig syn på döden. I dikten *Till natten* talas om en sömn som aldrig sig änder. I andra dikter talar han om döden som en övergång till ett annat liv. I dikten *Flyttfåglarne* drar han parallellen mellan flyttfåglarna som bryter upp och drar mot sydliga länder och oss människor

som en gång ska bryta upp från jordelivet för att nå det himmelska målet. Språket förändras ju ständigt. Vissa ord kan vara svåra att förstå för nutida läsare/åhörare. Ett exempel på detta är ordet *hinsidan*, som sällan används idag.

Sista temat är *EXISTENTIELLA FRÅGOR*.

Det är frågor om hur man skall leva detta liv, frågan om döden och livet, som nyss har berörts, och inte minst frågan om skuld och nåd och gudsrelationen.

I dikten *Suckarnas myster* skildrar Erik Johan Stagnelius den brottningskamp han hade med sig själv, och som kom igen i hela hans diktning. Erik Johan hade det inte lätt med detta. I sitt liv pendlade han mellan askes och utlevelse av begären.

I dikten *Längtan* uttrycker han sin känsla av synd och skuld men också av nåd (om än inte lika tydligt som i dikten *Aftonen*) och framförallt en oerhörd längtan efter Jesus. Det påminner om J O Wallins psalm: "*Var är den vän, som överallt jag söker*". Här finns också panteistiska tankar om Gud som inneboende i naturen, vilket var typiskt för romantikens diktare.

LÄNGTAN

När Månans fortrollande öga
Ned stirrar på tigande kojor,
När stjärnor bekransa det höga,
Och stillhet kring jordkretsen rår;
Dås vingar den smäktande Anden,
Ur qualet af sinliga bojor,
Sig upp till de himmelska landen,
Och kjsningens fullhet där när.

På gyllne, balsamiska vingar
Än hänryckt kring etern han dansar,
I himmelska parker än klingar
På harpan sitt jublande mod.
Af himmelska rosor han binder
Sig aldrig förvissnande kransar,
Och speglar förklarade kinder
I lifvets krystalliska flod.

Hur saligt den frälsade andas,
Där, högt öfver Solar och stjärnor,
Hans stämma med Änglarnes blandas,
Som festligt kring thronerna stå.
Ej bägar-omblixtrade borden,
Ej löjet af blomstrande Tärnor,
Ej glimmande kronor till Jordan
Att vända hans blick mer förmå.

Med helgonens hvitklädda skara
Hvad sällhet däruppe att vandra!
Där breder ej lasten sin snara,
Där smilar ej lustans försåt.
Förtroliga andar där sluta
I glänsande armar hvarandra:
De tindrande ögon där gjuta
Blott glädjens och andaktens gråt.

Försvinnen, I töckniga stränder!
Ett quidande dårhus är världen.
Jag längtar till sällare länder,
Till helgonens saliga chor.
O, rycktes jag fjärran ur gruset,
Från villorna, ondskan och flärden,
Dit opp, där i etern och ljuset
Den himmelska Kärleken bor!

Dikten *Vän, i förödelsens stund* är ett mäktigt credo. Trots allt mörkt och svårt i tillvaron finns det hopp och upprättelse tack vare att den mäktige Gud som har skapat allt också griper in i en människas liv. Dikten slutar: "*Därföre gläds, o vän, och sjung i bedrövelsens mörker; Natten är dagens mor, Chaos är granne med Gud*".

VÄN, I FÖRÖDELSENS STUND

Vän! I förödelsens stund, när ditt inre af mörker betäckes,
När i ett afgrundsdyt minne och aning förgå,
Tanken famler försagd bland skuggestalter och irrbloss,
Hjertat ej sucka kan, ögat ej gråta förmår;
När från din nattomtöcknade själ eldvingarne falla,
Och du till Intet, med skräck, känner dig sjunka på nytt,
Säg, hvem räddar dig då? — Hvem är den vänlige ängel,
Som åt ditt inre ger ordning och skönhet igen,
Bygger på nytt din störtade verld, uppreser det fallna
Altaret, tändande der flammen med presterlig hand? —
Endast det mäktiga Väsen, som förstur den eviga natten
Kysste Seraphen till lif, solarna väckte till dans.
Endast det heliga Ord, som ropte åt verldarna: "Blifven!" —
Och i hvars lefvande kraft verldarne röras ännu.
Därföre gläds, o vän! Och sjung i bedrövelsens mörker:
Natten är dagens mor, Chaos är granna med Gud.

Åtskilligt mera finns att säga om Stagnelii diktning. Liksom det i det verkliga livet tar tid att lära känna en människa, tar det tid att lära känna Erik Johan Stagnelius. Men det är värt att ta sig den tiden och lära känna honom genom hans diktning.